

BİR BİYOGRAFİNİN İZİNDE: ALİ FUAD BAŞGİL'İN HAYATINDAN VE MÜCADELESİNDEN BAZI KESİTLER*

ON THE TRACK OF A BIOGRAPHY:
SOME SECTIONS FROM ALI FUAD BAŞGİL'S LIFE AND STRUGGLE

H. ALİYAR DEMİRCİ**

ABSTRACT

Ali Fuad Başgil (1893-1967): an exceptional personality in the cultural elites of the Republican era. He is the first generation of scientists in the field of constitutional law in Turkey. In the 1920s, he studied law, philosophy and sociology in France. During his youth he learned a great deal from Müderris Şevketi Efendi. Şevketi Efendi was a classical madrasa originated figure, yet he was also educated at Robert College and continued his education in Europe. Alongside his madrasa origin he knew to speak certain Western languages. Başgil did not adopt the Western line of Turkish modernization. But he was not anti-Western. He defended that there is a spiritualist West other than the positivist West. He criticizes the Turkish language reform, the radical applications of secular politics and the authoritarian nature of the regime. He is not just a scholar. He also influences public opinion through the articles published in daily newspapers. Due to the criticism of the regime especially after the May 27 coup, he was thrown out of university and after a while he got arrested. Despite the fact that he was a member of the modern epistemic community, the community did not quite tolerate him. As a constitutional jurist, he was the founder of a doctrine. He became a public intellectual in Turkey.

Keywords: Ali Fuad Başgil, Şevketi Efendi, Turkish Modernization, Secularism, Westernization, Language Revolution, Turkish Conservatism.

* *Din ve Laiklik* isimli eserini babasına ithaf ederken de "ehl-i din ve takva babam Mehmet Şükrü Efendi'ye" şeklindeki sözleri dikkat çekicidir (Başgil, 1998: 24).

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

ÖZ

Ali Fuad Başgil (1893-1967), Cumhuriyet Dönemi kültürel elitleri içinde istisnaî bir şahsiyettir. Türkiye'de Anayasa Hukuku alanında ilk kuşak bilim adamlarındandır. 1920'lerde Fransa'da hukuk, felsefe, sosyoloji tahsili ve ihtisası yapmıştır. Gençlik yıllarında Müderris Şevketi Efendi'den istifade etmiştir. Şevketi Efendi, klasik medrese kökenlidir ancak bunun yanında Robert Kolej'de de eğitim almış, Avrupa'da tahsilini sürdürmüş, bazı Batı dillerine de vâkıf bir medrese mensubudur. Başgil, Türk Modernleşmesinin Batıcı çizgisini benimsememiştir. Ancak Batı karşıtı da değildir. Pozitivist Batı dışında maneviyatçı bir Batı olduğunu savunur. Türk dil inkılabını, laiklik siyasetinin radikal icraatını, rejimin otoriter tabiatını eleştirir. Sadece bir bilim adamı değildir. Ayrıca günlük gazetelerde yayımlanan makaleleri aracılığıyla kamuoyuna tesir eder. Rejime dönük eleştirileri dolayısıyla özellikle 27 Mayıs Darbesi sonrası önce üniversiteden atılır, bir süre sonra tutuklanır. Modern epistemik cemaatin içinde ama onun hazmetmekte zorlandığı bir üyesidir. Anayasa hukukçusu olarak bir doktrin kurucusudur. Kamusal bir aydın olarak Türkiye'ye mâl olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad Başgil, Şevketi Efendi, Türk Modernleşmesi, Batılılaşma, Türk Muhafazakârlığı, Laiklik, Türk Dil Devrimi

Giriş

18. asrın sonundan beri Türkiye Modernleşme süreci içinde. Dünyanın her yerinde modernliğe geçişin aynı şekilde yaşanmadığı bugün herkesin malûmu. Batı modernliğinin dışında “*Batı dışı bir modernlik*”ten söz edilmekte. Batı modernliği Batı’nın kendi tarihsel değişim sürecinin ürünü, kendi kültürünün, tarihinin meyvesi. Kendi içinde bir dizi değişim ve dönüşümün neticesi. Batı kendi içsel ve yerel süreçleriyle şekillenmiş bir hikâyeye sahip. Bu süreç içinde bir taraftan geçmişle bugün, gelenekle modernlik karşı karşıya gelmiş, bunlar birbiriyle hesaplaşmış, birbirini eleştirmiş diğer taraftan birbirlerini beslemiş. Bugün geçmişten kopmamış, geçmiş şimdije taşınmamış ama yine de devamlılığı sağlayan halkalarla birbirlerine bağlanmıştır.

Türk modernleşmesi ne yazık ki bu tür bir tecrübeye sahip değil. 1923 sonrası hızını artıran yıkıcı tezahürleriyle siyasette, estetikte, sanatta her sahada tesirli, geçmişten kuvvetli kopmalara yol açan bir süreç. Osmanlı-Türk Modernleşmesi, devlet marifetiyle başlatıldı, sürdürüldü. 1920’lerde başlayan yaklaşık çeyrek asır süren radikalizmi bir önceki periyodun (1839-1923) nisbi değişimine eklendiğinde, toplum hâfıza kaybına maruz kaldı.

Bu tecrübenin ender de olsa ferdî seviyede farklı yaşanması, Cumhuriyet’in fikir dünyasında istisnâ tezahürlere yol açmıştır. Ortaya birer fikir ve kültür insanı olarak hem Batı’yı hem Doğu’yu hem klasiği hem moderni hem geleneği hem de yeniyi bilen, buna vâkıf, bunu hazmetmiş, buradan farklı terkiplere ulaşan “karîha”sı geniş kişiler ortaya çıkmıştır. Ali Fuad Başgil’i (1893-1967) bu zümrenin içinde düşünmek mümkündür.

Başgil, bir din adamının oğludur (Göze, 1989: 314). Tahsilinin Türkiye’deki parçasına dair yazılı kaynaklarda bilgimiz mevcut değildir. 1918 sonrası Fransa’da başlayan bir lise eğitimi, Paris Grenoble Üniversitesi’nde hukuk lisansı, Paris Hukuk Fakültesinde doktora, Paris Siyasî Bilimler Okulu mezuniyeti, Lahey Devletler Hukuku öğrenciliği vd. (Başgil, 1960: 114-115) ile tamamlanmıştır. Bu, 1920’lerin Avrupası’nda hukuk alanında yapılabilecek son derece başarılı bir kariyerdir. Onun Türkiye’deki fikrî çizgisi ikiye ayrılabilir. Başgil, fikir hayatının 1940’ların ortalarına kadar sürecek birinci döneminde inkılapçı-devletçi bir çizgidedir (Önder, 2003: 291). İkinci döneminde ise fikirleri liberal-muhafazakâr istikamette gelişmiştir (Demirci, 2005; Önder, 2003).

Bir Rehber: Müderris Şevketî Efendi (1887-1934)

Başgil, klasik geleneğin içinde dünyaya gelmiştir. Kuvvetle muhtemel, 1914’te askere gidinceye kadar klasik gelenekle teması sürmüştür. Osmanlı/

Türk modernleşmesinin Cumhuriyet öncesi birinci kesitinde şahsiyetinin olgunlaştığı tahmin edilebilir. 20 yaşına kadar ki bu ilk döneme ait hayat hikâyesi içinde kendi kaleme aldığı eserlerdeki ipucu son derece sınırlı ise de bu günlerin bizce şahsî birikiminde bir etkisi vardır. Bunlar arasında Başgil'in kendisine "derin bir hürmet beslediği ve feyz aldığı" belirttiği İstanbullu müderris Şevketi Efendi burada ismi zikredilmesi gereken önemli bir simadır.

Ali Fuad Bey Birinci Dünya Savaşı içinde yedek subay (ihtiyat zabiti) olarak askere çağırılması sebebiyle İstanbul'daki orta tahsiline ara vermiş, savaştan sonra tekrar hayatını planlarken eğitimine devam etmek istemiş, tereddütler yaşamış, Şevketi Efendi'ye danışmış, Şevketi Efendi iş hayatına atılacak bir çağda olmasına rağmen (20'li yaşların başı) muhtemelen ondaki istidadı göyerek talebeliğe devam etmesi yönünde kendisine tavsiyede bulunmuştur (Başgil, 1998: 68).

Şevketi Efendi'nin adını, takip edebildiğimiz kadarıyla Başgil başka bir yerde zikretmemiştir. Ancak biz "feyz aldığı" bu kişinin ilmiye sınıfının Osmanlı modernleşme dönemi içinde az tanınan ama ilginç bir simâsı, Müderris Mehmet Şevketi Efendi (1887-1934) olduğunu düşünüyoruz¹. Ali Fuad Başgil'in okuma aşkı, tahsil için Avrupa'ya gidişi, farklı mecralarda kendini geliştirmesi, düz bir hukuk tahsiliyle yetinmemesi, kendisinden istifade ettiği Şevketi Efendi'nin formasyonu ile ilişkili olabilir mi? Şevketi Efendi'nin özgeçmişi bize dikkat çekici ipuçları veriyor:

Şevketi Efendi ilmiye sınıfının seçkin bir mensubunun çocuğudur. İlkokul ve ortaokulu (iptida, rüştiye) bitirmiş, klasik hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde dönemin bazı âlimlerinden İslamî ilimler tahsil etmiş, kadı vb. uygulayıcıları Tanzimat sürecine intibak ettirmek için maksadıyla açılan yeni bir eğitim kurumunu (Muallimhane-i Nüvvab) bitirmiş, en ilginç Robert Koleje girmiş, 7. sınıfın yarısına kadar okumuş, 1908'de Almanya'ya gitmiş, Almancasını geliştirmiş, felsefe eğitimi dâhil farklı eğitim kurumlarında bir sene civarında okumuştur. Kendisi Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça dillerini konuşup yazabilen bir müderristir. İkinci Meşrutiyet Döneminde kapsamlı bir medrese reformu yapılmasına dair çalışması dikkat çekicidir. Fen dersleri, felsefe, psikoloji, estetik dersleri gibi farklı derslerin tahsilini de amaçlayan, medreseleri bu çerçevede kendi içlerinde tekrar

1 19. asrın son çeyreğinden Cumhuriyet ilan edilinceye kadar geçen bir zaman diliminde Osmanlı uleması için kapsamlı beş ciltlik bir başvuru kitabı Albayrak'ın eseridir (Albayrak, 1999). Son dönem uleması içinde Şevketi Efendi ismini taşıyan bir başka bir kişi bulunmamaktadır.

gruplandırılan teklifi dikkat çeker (Albayrak, 1999: 346-347; Şanal, 2000: 194-195). İlginç bir nokta, Şevketî Efendi Robert Koleje devam etmesinin, bu okulu tamamlamasının Beşiktaş Muhafızlığı tarafından engellenmesidir (Albayrak, 1973: 175). Muallimhane-i Nüvvab'tan Robert Koleje oradan Münih Üniversitesi felsefe şubesine giden, cami müderrisliği, Darülfünun müderrisliğine uzanan bu hikâye Osmanlı modernleşmesinin, Doğu-Batı karşılaşmasının hayli farklı bir terkibini oluşturur. Son dönem Osmanlı ulemasının hayli renkli bu şahsiyetiyle, genç Başgil'in alışverişinin onun kariyerinde ve hayat çizgisinde tesirinin hayli önemli olduğu öne sürülebilir. Şevketî Efendi, Ali Fuad Bey'in eğitim hayatını Avrupa'da sürdürmesi için teşvik etmiş ya da telkinde bulunmuş olabilir. Özel olarak Başgil'in 1950'lerde Türkiye'de yüksek din eğitimi meselesine odaklanması bunun için teklifler hazırlamasında bu ilişkinin etkisi de düşünülebilir.

Başgil tahsilinin 1921-1930 arasında kalan kısmını da Fransa'da devam ettirerek (Gökalp, 1963: 21-22) modernitenin beşiği bir coğrafyada Batı'yı yakinen tanıma imkânı bulmuştur. Uzun tahsil yıllarında Avrupa'nın olumlu ve olumsuz yönlerine nüfuz etmiştir, maddî ve manevî cephelerini tanımıştır. Onun için iki Batı vardır:

“Garp medeniyeti bir bütündür. Bunu inkâr eden yoktur. Fakat kimyevî sentezler gibi tahlil edip unsurlarına ayrılınca varlığını ve mahiyetini kaybeden bir sentez değildir. Bilakis curufundan ayıklanınca temiz bir cevher elde edebilen bir yekündür. *Garbin cevheri* evvela *insanî bir karakter terbiyesi ve yüksek bir ahlak şuurudur*. Sonra da ilim ve ilmî metoddur, güzel sanat, felsefe, yüksek kültür ve tekniktir. Curufu da maddeye tapış, sefahat ve her çeşit levsiyattır (1960: 105)”. Ya da “(...) Garpçiyle memleketçi, garbin cevherinde değil, cürufunda yani redeat ve levsiyatında ayrılır. (...) Garp medeniyetinin ilim, sanat, metod, teknik, *yüksek ahlak şuurunu, karakter terbiyesi, manevî temizlikten* [yurgu benim] ibaret olan esansını bir müminin, bir idealist muhafazakârın ve bir milliyetçinin sevmemesine, benimsememesine imkân yoktur (Başgil, 1960: 160). Bunlar XX. asır Türk muhafazakârlığının ahlaki ve değerleri önemseyen geleneği içinde istisnâî, bizzat gözleme ve tecrübeye dayanan tespitlerdir. Garp “Şehvanî tarafları olmakla beraber, ruhî itibarıyla “maneviyatçı” hatta dindardır (Başgil, 1961: 140).

Başgil'de pozitivist Batı kadar moralist, maneviyatçı Batı'yı tanıyan fark eden bir dikkat mevcuttur. Bunun da tezahürü olarak hayatının son yirmi sene senesinde kamu felsefesinin pozitivist içeriğinin değişmesi yönünde eserleri ve konuşmalarıyla kamuoyunu etkilemiştir. Onun aileden

ve çevreden gelen etkilerle klasik geleneğe vâkıf olduğu söylenebilir². Çok uzun süren Avrupa'daki tahsil yılları sonrasında ülkeye döndüğünde, rejimin “kültürel Batılılaşmaya” dönük çizgisine teslim olmamıştır. Başgil'in Batı'yı külliye red ya da külliye kabul etmek yerine ölçülü bir eleştiri, hakkaniyetli bir kıymetlendirme ve anlama çabası içinde olduğu dikkat çeker. Çok sonra kendisini gericilikle suçlayan çevrelere karşı, “milliyetçi, maneviyatçı, hürriyetçi, terakkici ve muhafazakâr” olduğunu ilan etmiştir (Başgil, 1960: 170).

Roma Hukukundan Medeniyet Tarihi'ne

Başgil yurda dönüşte Türkiye'deki kariyerine, Roma Hukuku alanında dersler girerek başlamıştır (1930-1933). Tanzimat'tan itibaren Batı Hukuku hukuk sistemimizin içine girmiş, Cumhuriyet'le de bu süreç tamamlanmıştır. Roma Hukuku, Kıta Avrupası hukukunun kadim kaynağıdır:

“Roma Hukukunu ve İslam hukuk tarihini bilmeyen bir hukukçunun bir zamanlar kasabalarda avukat yokluğunda dava dilekçesi yazıp, köylerin mahkemelerdeki işlerini gören dava muakkiplerinden bir farkı yoktur. Hatta bazı hallerde daha iyi olabilir. Batılı hukukçunun üstünlüğü Roma hukukunu ve hukuk tarihini bilmesinde yatar. Bilhassa uluslararası davalarda hukuk boşluklarını dolduracak çıkışlar yapmak bu sayede mümkündür (Ortaylı, 2012).”

Başgil'in branşıyla ilgili klasik olana ünsiyeti Doğu ve Batı ayrılmamak üzere bir bütündür. Esas Teşkilat Hukuku ders kitabında Roma Hukuku, Mecelle ve İslam Hukuku'na yaptığı atıflar, paylaştığı özdeyişler, dipnotlarda tarihten naklettiği anekdotlar bu cümledendir. Bunları metnin içine monte ederken gösterdiği ustalık da ayrıca zikre değer (Başgil, 1960a).

Yine Ortaylı'ya dönecek olursak “*Klasik dünyaya ve Roma Hukukuna yabancılık, Türk tefekkürünün zaaf noktalarından biridir.*” (Ortaylı, 2002). Bu tespit kapsamında Başgil'in kitap ve makalelerindeki farklılık, mesela Esas Teşkilat Hukuku ders kitabı sadece ana metniyle değil dipnotları dâhil olmak üzere bir hukuk ders kitabının ötesinde bir fikir eseri olarak düşünölmeye değer boyutu ve zenginliğiyle, büyük bir birikimin meyvesi gibi durur. Bu kitap Başgil'in Şarkın ve Garbın klasiklerinden haberdar, İslam ve Türk ve Batı tarihine vâkıf, modern bir hukukçu olduğunu ispat edecek kıymette önemli bir metindir.

2 Türkiye'ye döndükten sonra, 1930'lu yıllarda tahsilli küçük bir grubun da takip ettiği eski bir Kadiri şeyhinden (cami hocası) istifade ettiğine dair tevsik edilmemiş, ikinci ağızdan şifahî bir anlatım için bkz. Rifat Okudan, “Aydınöğlü Tekkesi Son Postnişini Hafız Bekir Necmeddin Sıdkı” *Tasavuf*, yıl: 2007, sayı: 19, s.291-293.

Başgil bu yönüyle bir kültür adamıdır. Yurda dönüşünde Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde uzun sürmediğini tahmin ettiğimiz Medeniyet Tarihi dersinin öğreticisi olması da hayli dikkat çekicidir (Gökalp, 1963: 22). Başgil'in bu görevi üstlenmesinin yerinde olmadığı ve bir boşluk doldurma ihtiyacına dayandığını söylemek eksik bir bakış olur. Başgil'in talebelik yılları, sadece hukuk eğitiminden ve bu alanda uzmanlaşmadan ibaret değildir. Paris Edebiyat Fakültesi felsefe şubesine devam etmesi buradan diploma alması (Gökalp, 1963: 21; Başgil, 1960: 115), Sorbonne'da Batı felsefesi, sosyolojisi ve tarihi alanında dersler almasına bakarak kendisinin (Başgil, 1961: 142), bu dersin içeriğini şekillendirecek bir formasyona sahip olduğunu düşünmek mümkündür. Başgil'in meslek hayatının son senelerinde kendisine yapılan bir idarî görev teklifini, ben hukukçu biraz da sosyolog sayılıyım diyerek reddettiğini belirtelim (Başgil, ty: 7). Esasen özelde hukuk bilginlerinin genelde hukukçuların sosyoloji formasyonuna sahip olması mesleğin icrası açısından faydalı sonuçlar üretir. Yeni normların konması, var olan normların gerekliliğini ya da gereksizliğini tayin edebilmeleri, sosyal değişimle normlar arasında ilişkiyi anlayabilmeleri bakımından da bu disiplinin, mesleğin icrası bakımından katkısı vardır.

Şüphesiz Başgil'in anayasa hukukçuluğu, kariyeri içinde hizmetinin ve şöhretinin asıl mecrasını oluşturmaktadır. Bir meslek adamı, bir akademisyen olarak Türk anayasa hukuku geleneğinin birinci dönemi içinde doktrin kuruculardandır. Kemal Gözler bu dönem için Ali Fuad Başgil, Hüseyin Nail Kubalı, Bülent Nuri Esen, İlhan Arsel olmak üzere dört isim zikreder (1999: 200). Bu dört ismin karşılaştırmalı biyografileri üzerinden Cumhuriyet modernleşmesini okumak hayli zengin sonuçlar çıkarmaya vesile olabilir.

İktidara Hakikati Söylemek

Başgil portresini, sadece bilim insanlığıyla resmetmek mümkün değildir. Burada kendisinin bir dönem Türk toplumunun önemli bir kesimine nasıl mâl olduğu üzerine bir soru sorulabilir. Onun şahsî tecrübesi 20. asrın ortalarında gazetenin Türkiye sathında bir bilim insanının tanınırlığına nasıl vesile olduğunu gösterir.

Başgil'in bir iletişim vasıtası olarak gazete üzerinden okuyucuyla buluşması 1941'e kadar gider. Çok seyrek tek tük çıkan bu yazılar 1945'te CHP hükümetinin dil politikalarına bir dizi makaleyle eleştirel bir içerik kazanır³. Haftalık dergiler bir tarafa bırakılırsa *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Son Posta*, *Zafer*'de

3 Künyeleri için bkz. (Aşçı, 2000: 24).

ara ara yazmıştır. 17 Mayıs 1950'den itibaren *Yeni Sabah*'ta yayımladığı 12 makale en bilinen kitaplarından *Din ve Laiklik* isimli eserinin alt yapısını oluşturur (Başgil, 1998: 13). 1960 Temmuz-Kasım aylarında *Yeni Sabah*'ta başlayan, Aralık 1960'dan itibaren de *Son Havadis* gazetesinde devam eden, 1963-1966 arasında *Yeni İstanbul*'la süren gazete makalelerinin bir bölümü, askerî vesayetin gölgesinde yayımlanmıştır. Başgil 27 Mayıs sonrası, üniversite tasfiyesinin (147'ler) mağdurları arasındadır. Gazete yazılarının diğer bir bölümü 1961 seçimleri sonrasında darbecilerin kurduğu yeni düzene dönük eleştiriler içerir. 1961 genel seçimleri sonrası sesi daha gürlü ve eleştirel yönü daha kuvvetli yazılar kaleme alır. Başgil'in İnönü'ye karşı tutumu, Demokrat Parti'ye yakın duruşu, 27 Mayıs rejimini benimsememesi ve elbette Türk laiklik tecrübesini eleştiren söylemiyle statükoyu destekleyen çevrelerin tepkisini çekmiştir. *Akis* gibi (1960: 142) muhalif basın yayın organları, onun hakkında geniş bir dezenformasyon yaratmıştır. Bu ithamlara, hakkındaki çirkin, vulger, pejoratif yayıncılığa rağmen 27 Mayıs'ın kararlarını çizgisini benimsemeyen, geniş bir kesimin âdeta sözcüsü olmasına sebep olmuştur.

Kendisinin ahbabı Nurettin Topçu, 27 Mayıs darbesinden aylar sonra tutuklanan Başgil'in gazete yazılarının, "Erzurum köylerinde dağdaki bir köylünün kasketinin altında veya Adana'da bir köylü odasının duvarında levhalanmış duracak" kadar itibar gördüğünü yazar (Topçu, 2013: 137). Taha Akyol da lise öğrenciliği yıllarında, ikinci namazından çıkıp babasının dükânında toplanan cemaata, Başgil'in *Yeni Sabah*'ta yayımlanan yazılarını okuduğunu anlattıktan sonra dinleyicilerin "Menderes'e tekrar tekrar fatihalar gönderilir, Başgil'e uzun ömür dilenip 'Allah esirgesin' diye dua edildiğini" aktarır (Ayvazoğlu, 2008: 42, bir başka örnek için bkz. Göze, 1989: 315). Bu iki tespit de Başgil'in gazete marifetiyle muhafazakâr taşra kamuoyuna da mâl olduğunu gösterir. Fikir adamlarının, bilim insanlarının günlük gazetelerde yazmaları, Ortega Gasset'in deyişiyle gazete adı verilen "zihinsel mahalle meydanına" (Gasset, 2015: 38) çıkmaları hele de dönemin Türkiye-si'nin şartları dikkate alındığında bir kusur olarak algılanmamalıdır.

Edward Said entelektüel şu kelimelerle anlatır. "Entelektüel bir dağa ya da kürsüye tırmanıp yücelerden atıp tutmaz. Tabii ki söyleyeceklerinizi en iyi nereden duyulacaksa oradan söylemek istersiniz (...) evet yalnız başına konuşur entelektüel, ama ancak kendisini bir hareketin gerçekliğiyle, bir halkın özlemleriyle, müşterek bir idealin peşinde ortak olarak koşanlarla birleştirdiğinde yankı bulur sesi (Said, 1995: 95)." Başgil, toplumun rahmine olan yakınlığı nispetinde Edward Said'in deyişiyle "iktidara hakikati söylemekten"

çekinmemiştir. Kimi zaman konuşmak isteyenler tedirginlik ve korkudan konuşamadığında cesur ve kararlı davranarak sesini yükseltmiş, kalemine sarılmıştır. Başgil, tek parti rejiminin kısmen baskıyı hafiflettiği bir evrede 1945 ve sonrasında özellikle Cumhurbaşkanı İnönü'yle (Başgil, 1966: 49), Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'le (Başgil 2005: 145), İstanbul Üniversitesi Rektörü'yle karşı karşıya gelmiş, makalelerinde farklı meselelerde görüşleri hükümet politikalarıyla çeliştiğinde hakkında takibat yapılmış (Başgil, 2005: 152), yurt dışında öğrencilik yıllarında tanıştığı CHP'li bakan arkadaşları sayesinde, onların müdahalesiyle bir müeyyideden kurtulmuştur.

27 Mayıs sonrasında da sıkıyönetim idaresi tarafından farklı zamanlarda (1960) doğrudan tehdit edilmiş, daha sonra tutuklanmış, 2 ay 18 gün tutuklu kalmıştır (Başgil, 2005: 16-17). Darbecilerin üniversite öğretim elemanlarına dönük tasfiyesi üzerine üniversiteden atılmıştır (147'ler). 1961'de cunta çekildikten birkaç sene sonra vefatındansa iki sene önce (1965), ülke dışında Fransızca Türkiye'de Askeri İhtilalin Menşeleri (*La Révolution Militaire de 1960 en Turquie (ses origines) : Contribution à L'étude de L'histoire Politique Intérieure de la Turquie Contemporaine*) başlığıyla yayımladığı kitabından dolayı Ağır Ceza Mahkemesi'nde tutuksuz yargılanmıştır (Başgil, 1966: 213). Başgil beraat ettikten sonra kitap *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* başlığıyla Türkçe'de de yayımlanmıştır.

Kimi zaman insanlar bir tedbir duygusu ya da bir konformizm içinde susmayı tercih ettiğinde istikbali görerek o yazmış ve konuşmuştur, bu anlamda kendisine yakınlık hisseden kesimlerin de ötesine geçecektir. Sadece İnönü rejimi döneminde değil DP döneminde de gerek duyduğunda sözlerini esirgemeyecektir. DP'ye sempatisi olan bir siyasetçidir. Ancak partinin muhalefet yıllarında partiye girmesi için yapılan teklifleri hiç kabul etmemiştir (Başgil, 1960: 193). Üniversiteden çıkarılınca kadar aktif siyasete girmez. 1955 Mayıs'ında Menderes Hükümetine dönük eleştirileri de içeren İzmir Yüksek Ticarî ve İktisadî İlimler Okulu'ndaki konferansı, takip eden sene İstanbul Üniversitesi'ndeki konuşması rejimin gidişatıyla ilgilidir, 1958'de İstanbul ve bazı büyük şehirlerdeki bedelsiz istimlaklar hakkında Dünya gazetesindeki yazıları yine DP'ye dönük eleştirilerdir. Bu faaliyetleri dolayısıyla kendisi sorgu hâkimliğine davet edilerek sorgulanmıştır (Başgil, 1966: 114). Hatta bu vb. yayınları sebebiyle DP elitleri içindeki bir çevre, kendisine karşı soğumuş ve dışlanmıştır. Bu sürecin bir halkası olarak İstanbul Üniversitesi Senatosu kendisine ihtar cezası vererek, hakkında işlem yapmıştır (Başgil, 1960: 197).

Rejimin Dil ve Din Politikasına Bakışlar

Dil ve din politikası tek parti rejiminin radikalizminin kendisini belirginleştirdiği iki önemli alandır. Bu alandaki kamu politikaları sonraki senelere kalıcı izler bırakmıştır. Birincisi Atatürk döneminde radikal bir çizgide gelişmiş, daha sonra yumuşamış, 1940'ların başında İnönü döneminde tekrar radikal unsurların etkisine girmiştir.

Şerif Mardin'in satırlarından takip edelim:

"Atatürk'ün ölümünden dört sene sonra 1942 senesinde liselerde okunan fiziki coğrafya kitabı yeni Türkçeleştirildi. Talebeler için anlaşılabilir bir hale gelen kitabın, bu derece aşırı anlamda yeni Türkçeleştirilmesinin Atatürk tarafından tasvip edilmeyeceği bir yana yazanın devam ettiği okulda, öğretim faaliyeti tamamıyla kitabın dışında cereyan etme durumuna gelmişti. Zira kitabın müellifi olan coğrafya hocası bile kendi kitabını anlayamıyordu, fakat her şey talebe kitabı anlıyormuş gibi cereyan ediyordu (imtihan suallerinin hazırlanması dâhil) öğretmen de kendi kitabını okuyamıyordu, fakat öğretim faaliyeti tıpkı okuyabiliyormuş gibi devam ediyordu (Mardin, 1990: 210).

Tasfiyeci siyaset 1945 Ocak ayında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dilinin değiştirilmesiyle en uç noktaya ulaşır. Başgil bu karar öncesinde Cumhurbaşkanı İnönü nezdinde buna tepki gösterecek bir cesaret sergiler, ayrıca daha sonra makaleleriyle de görüşlerini gazete sütunlarına taşır. Başgil'in bu konudaki düşüncelerini açıklayan satırları arasında şu cümleler dikkat çekicidir. "*Dil kelime ve tabir olarak maddidir. Fakat mânâ, maksat, his, hayal tesisine vasıta olarak milletin manevî hayatının başlıca elemanıdır. Dilin her kelimesi ve tâbiri arasında bir tarih yaşar. Millet ise tarihin yoğurduğu bir birliktir. Misal olarak "Büyük Millet Meclisi" tâbirini alacağım. Bu tabirin arkasında bütün bir Milli Mücadele tarihimiz ve İstiklal Harbi sahneleri vardır (Başgil, 2005: 149-150).*"

Konunun yükseköğretim ayağında, 1940'ların ilk yarısında ülkedeki iki üniversitenin de bu politikalara uyum sağlayabilmesi için bazı tedbirlerin alındığı görülür. Bu maksatla İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü fakülte bütçesinden basılacak eserlerde Maarif Vekilliğince kabul edilen terimlerin kullanılmasının mecburî olduğunu hükme bağlar. Bu yönde fakültelere gelen bir tebliği paylaşır, hatta İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nde bir heyet kurulmuş, öğretim üyelerinin kitapları yayımlamadan önce bu heyet tarafından incelenmesi bile kararlaştırılmıştır. Başgil bu vb. tasarruflara yönetici ve öğretim üyesi olarak itiraz etmiştir (2013: 201; 2005: 143-147). Ona göre, "(...) hükümet zoru, kanun yasağı ve sansür satırı ile dili budayıp değiştirmek, gebeyi tekme ile doğurtmaktır", dilin kullanımı kendi akışına bırakılmalıdır (2005: 176). Başgil'in 1945'in ekim ve kasım aylarındaki *Cumhuriyet*'te bu meselede hükümet politikalarını eleştiren makaleleri (künyeleri için bkz.

Aşçı, 2000: 24), Türkiye'nin çok partili siyasî hayata geçiş hazırlıkları içinde olduğu günlere aittir, yayımlanma imkânını da o şartlarda bulmuştur.

Dilde tasfiyecilik, kültürel olarak bütün geçmişini unutturacak bir kamu politikasıdır. Modern devlet-vatandaş ilişkisinde devlet, hâfıza yönetimine başvurur, millî tarihin belli parçalarını ihmal eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde unutmanın kapsamı genişlemiş, unutma eylemi “büyük bir unutma”ya dönüşmüştür. Yüksek seviyede bir radikalizm, toplumun kültürel kapasitesini örselemiş, Cumhuriyet öncesine dair hâfızanın kaybını hızlandıracak icraatlar gerçekleşmiştir. Dilde tasfiyecilik politikaları bu kapsamda en etkili araçlardan biri olmuştur. Bunlar, aynı zamanda rejimin laiklik anlayışını tamamlayan, dini kamusal alandan çıkarmayı amaçlayan bir başka deyişle laikliğin, “dışlayıcı laiklik” biçiminde uygulanmasına yardımcı politikalar⁴.

Başgil laiklik politikasının doğrultusuna itirazlarını, muhtemelen yine dönemin şartları mucibince daha geç bir tarihte kamuoyuyla paylaşmıştır. 17 Mayıs 1950'den itibaren *Yeni Sabah*'ta ard arda 14 makalesi yayımlanmış, İstanbul Üniversitesi talebe lokalinde 28 Nisan, 4 Mayıs'ta konferanslar vermiştir. Bunlar, 1954'te basılacak en tesirli ve tartışmalı eseri *Din ve Laiklik*'in mayasını oluşturmuştur (Başgil, 1998: 13). Bu kitap Türkiye'deki laiklik tecrübesinin sistemli ve tutarlı ilk eleştirisidir (Bora, 1997: 28).

Cumhuriyetin üç çeyrek asrı aşan uygulamasında Türk laiklik siyasetinin ana kalıbı literatürde, çok sonra “laikçilik” (Vergin, 1994) ya da “dışlayıcı laiklik” (Kuru, 2011) olarak belirtilen bir ekseninde şekillenmiştir. Başgil dinin kamusal tezahürlerinden rahatsız olan, din adamlarına kamusal alan içinde kerhen yer veren ve ilk çeyrek asırlık yeni devlet tecrübesi içinde yenilerinin yetişmesi ve nitelikli bir eğitim alması için hiçbir tedbir almayan kamu felsefesine itiraz etmiş, ihmalkârlığı eleştirmiştir. Kendisi rejimin dini sadece avama layık bir inanış biçimi olarak gören tercihine katılmamış, aydın zümrelerle din arasında bağın koparılması siyasetini sorgulamıştır.

Esasen tek parti rejiminin laiklik siyasetine CHP içinde Durkheim sosyolojisinden etkilenmiş bir grup ihtiyatla yaklaşmış, 1945 sonrası bu grup, açıktan eleştirilerini dile getirmiş, böylece CHP içinde de çok partili hayata geçiş süreci içinde bu konuda bir ayrışma yaşanmıştır (Mardin, 1991: 206-207). Başgil bunların da ilerisine geçerek, dine sosyolojik bir ihtiyacın ötesinde önem vermiş, toplumun en üst değeri olduğunu ilan etmiştir, kendisi

4 Dışlayıcı laiklik kavramı için bkz. Ahmet Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik ABD; Fransa ve Türkiye* (çev: Eylem Çağdaş Baboğlu), 2011.

Durkheim'a değer vermekle birlikte onun münhasıran bu alandaki görüşlerine iştirak etmediğini *Din ve Laiklik*'te (1953) belirtmiştir (1998: 80). Başgil bir başka yerde de Durkheim'ın toplumu ilah mevkinde koyduğunu, ilahlaştırdığını oysa hayatın gerçeklerinin bu görüşü çürüttüğünü vurgulamıştır (1960: 198).

Sonuç

Türkiye, 20. asrın ikinci çeyreğine Kültürel Batılılaşmayı telkin eden bir kamu felsefesiyle girer. Geniş kalabalıklar buna ayak uydurmakta zorlanır. Rejimin yeni nesillerden beklentisi yüksektir. Başgil, Türk yüksek eğitim sisteminde kıdemli bir hoca olarak zaman zaman da yüksek eğitim kurumlarının yöneticisi olarak sadece bilgisini paylaşan biri değildir. Yeni nesillerin hem zihnen hem de ahlaken olgunlaşması için gayret gösterir.

Devletçi, inkılapçı bir hatta durmayı tercih ettiği 1945 öncesi döneminde bile mutlak bir Batılılaşmanın taraftarı değildir⁵. Türkiye'nin kendisi olmasını istemektedir. Batı'yı iyi tanımıştır. Batı karşıtı, reaksiyoner bir tutumu hayatının hiçbir döneminde sergilemez. Ancak Batılılaşma adına kamu politikalarındaki yanlış tercihleri eleştirir. Hızlı Batıcı inkılapçıların, Batı tasavvurunun eksikliğini ortaya koyar. Bunu yaparken Kültürel Batılılaşma'ya tepki gösteren geniş kesimlere, bir başka Batı'nın da bulunduğunu hatırlatır. Batı'nın bilim, teknik, metot vb. gibi üstünlüklerinin bir ahlak ve karakter terbiyesiyle de ilişkili olduğunu düşünür. Batı'nın temelinde maneviyatın da olduğunu savunur.

Devletin resmî tarih anlayışını benimsemez. Ancak kendisi tarihten bir altın çağ yaratmaz, bir romantik değildir. Realisttir, bugünün inşasına katılmayı ve geleceği kurmaya odaklanır. Geçmiş unutturma taraftarı değildir. Mâziden çok bugün ve gelecek üzerinden yürür. Millî tarihin ve dilin tasfiyeye maruz kalmasına, kendi tabiriyle "azgın bir milliyetçiliğin" (şovenizm) oyuncağı haline gelmesine itiraz eder. "Temiz milliyetçilik" milleti, dini, dil, mefahir ve mukaddesatıyla tarihî bir realite kabul eder. (Başgil, 1960: 147-148).

Bir avamperest değildir. Siyasette elitist yönleri olduğu bile söylenebilir (Demirci, 2010: 149). Ancak devletin politik bir mürebbiye rolü oynamasına hiç sıcak bakmamış; halka tepeden bakmamış ya da küçümsememiştir.

5 Mesela 1933'te CHP'nin Dördüncü Kurultay'ı münasebetiyle Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki konferansının (Başgil, 1935), Siyasal Bilgiler Okulu'nun 86. Kuruluş yıldönümü sebebiyle yaptığı konuşmanın (Başgil, 1943) içeriğine bakılabilir.

Avrupa'daki uzun tahsil hayatı ve akademisyenliği bir yabancılaşmaya sebep olmamıştır. Dışlayıcı politikalarından dolayı manevî hayatını ikmal etmek bir yana onu toplu bir şekilde yaşamaktan mahrum kalan kalabalıkların saygısını kazanmıştır. Onun kendini konumlandığı yerin isabetliliğini Ahmet Hamdi Tanpınar günlüklerinde şöyle hatırlar. “ Şu an gözümün önünde öbür taraftan üç münevver var. Ali Fuad [Başgil], Mümtaz [Turhan], [Mehmet] Kaplan. Bunlar belki kuvvetli adamlar, düşünce adamları değil. Realiteyi gören insanlar immediate realite [dolaysız gerçek]. İşte ben bunu göremedim. Onlar gördüler. (16 Ekim 1961 tarihli günlüğü bkz. Tanpınar, 2013: 314).”

Tanpınar'ın zikrettiği realiteyi, dönemin kültürel elitlerinin büyük kısmı göremeyecektir. Üniversite kurumu rejimin ideolojik aletlerinden biridir. Şimdi bu kurumunun içinden üstelik kamu hukuku alanında bir otoritenin eleştirilerine özellikle Batıcı ve aşırı laiklik yanlıları içerlenir. Bunlardan birinde, Başgil'in bir “profesör”ken buna cesaret etmesi sürekli hatırlatılır, rejime dönük bu tür eleştirileri yapabilmesi kabul edilemez bulur (örnekler için bkz. Özek, 1962: 117, 137). Sadece onlar değil tek parti rejimine meydan okuyan Batıcı liberaller de laiklik konusundaki görüşleri dolayısıyla ona tavrı alacak, maneviyatçı-muhafazakâr bir liberal görüşün kamusal alanda temsiline tahammüllü davranmayacaklardır. Mesela Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nde müşterek çalıştıkları A. E. Yalman, onun 1950'den sonraki mesaisinde “en koyu yobazlık hareketinin” başına geçmekle suçlayacaktır (1997: 1714).

Başgil, Erken Cumhuriyet'in “modern epistemik cemaati”nin çalışkan, üretken, cesur bir ferdidir⁶. Ancak “*klasik İslami epistemik cemaatin*” mensuplarını yok muamelesi yapmamış, rejimin kısmî liberalleşmesiyle, meşrebine uygun olanlara saygı ve yakınlık göstermiş, istifade etmiştir⁷. Hayatının son senelerinde yaşadığı mağduriyetlere rağmen, akademisyenliği, bilim insanlığı ve özellikle de bir “kamusal aydın” (public intellectual), bir kanaat önderi olarak kendisi Türkiye'ye mâl olmuştur.

6 Kavram için bkz. Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1992.

7 Celalettin Ökten (1882-1962) bunlardan biridir (bkz. Başgil, ty).

Kaynakça

- ALBAYRAK, S. (1999), *Son Devir Osmanlı Uleması*, C.3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- , (1973), *Son Devrin İslam Akademisi Dar-ül Hikmet-il İslâmiye*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, H. (1992), *Epistemik Cemaat Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- AŞÇI ARİF (2000), *Ali Fuad Başgil Bibliyografyası*, Kubbealtı Neşriyatı, Ankara.
- AYVAZOĞLU, B. (2008), *Siretler ve Suretler*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- BAŞGİL, A. F. (2013), “Türkçe Meselesi”, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil* (ed. Cevdet Yılmaz) içinde ss. 189-203 [Sempozyum kitabına ek: yazanın 1948’de Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti yayını olarak çıkardığı broşürü].
- , (2005), *Hâtralar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 3. Baskı.
- , (1998), *Din ve Laiklik*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- , (1998a), *Gençlerle Başbaşa*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- , (1966), *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* (çev: Ali Sebük- İ. Hakkı Akın), yy, İstanbul.
- , (1961), *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- , (1960), *İlmin İşığında Günün Meseleleri* (haz. A. Hatipoğlu ve İ. Dayı), Yağmur Yayınları, İstanbul.
- , (1960a), *Esas Teşkilat Hukuku C.1*, İstanbul.
- , (ty), “Önsöz”, *Celâl Hoca Hayatı ve Şahsiyeti* içinde, Yağmur Yayınevi, İstanbul, ss. 5-8.
- BORA, T. (1997), “Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığının Yol İzleri”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 74, ss.6-31.
- DEMİRCİ, H. A. (2009), *Türk Siyasal Hayatında Senato, Düşünce, Tecrübe ve Arayışlar (1876-2009)*, Orion Kitabevi, Ankara.
- , (2005), “Ali Fuad Başgil”, *Liberalizm-Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce* (ed. T. Bora, cilt ed. M. Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 282-307.
- GASSET, O. Y. (2015) *Tarihsel Bunalım ve İnsan* (çev: N. G. Işık), Metis, İstanbul.
- GÖKALP, M. (1963), *Haksızlıklar Karşısında Susmayan Âlim Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hayatı-Şahsiyeti Mücadeleleri*, Santral Yayınevi, İstanbul.
- GÖZE, E. (1989), *Gözümle ve Gönümle Tanıdıklarım*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- GÖZLER, K. (1999), *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, Ekin Yayınları, Bursa.
- KURU, A. (2011), *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1990), “Atatürk ve İnkılaplar Münasebetiyle”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (der. M. Türköne. T. Önder), İletişim Yayınları, İstanbul, içinde ss.208-212.
- , (1991), “Türkiye’de Dinî Sembollerin Dönüşümü Üzerine Bir Not”, *Türkiye’de Din ve Siyaset* (der. M. Türköne-T. Önder), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 194-212.
- ORTAYLI, İ. (2002), “Fatih, Hakan, Roma Kayzeri”, *Milliyet*, 3 Haziran 2002

- ÖNDER, T. "Ali Fuad Başgil", *Muhafazakârlık-Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* (ed. T. Bora, cilt ed. A. Çiğdem), İletişim yayınları, İstanbul, ss. 291-301.
- ÖZEK, Ç. (1962), *Türkiye'de Laiklik*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- SAİD, E. (1995), *Entelektüel*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ŞANAL, M. (1999), "Eşrefendizade Mehmet Şevketi'nin Medreselere İlişkin Islahat Düşünceleri ve Çözüm Önerileri", *OTAM*, sayı: 10, ss. 193-218.
- TANPINAR, A. H. (2013), *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa* (haz: İnci Enginün-Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul, 5. Baskı.
- TOPÇU, N. (2013), *Millet Mistikleri* (der: Ezel Erverdi, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul, ss.132-139.
- YALMAN, A. E. (1997), *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim*, C. 2 (haz: Erol Şadi Erdinç), Pera Yayınları, İstanbul.